
ANYAGKÖZLÉSEK

ÚJABB FÉMLELETEK A GELLÉRTHEGYI KÉSŐVASKORI OPPIDUM TERÜLETÉRŐL

A Budapesti Történeti Múzeum 1981-től tervszerű kutatásokat folytat a gellérthegyi kelta-eraviszkusz oppidum területén.¹ Az erődítményrendszer feltárása mellett a belső területeken, főleg az eddig nem kutatott részeken dolgozunk. (1. kép) Ásatási eredményeink közül ezúttal a fémleleteket kívánjuk bemutatni, mégpedig azért, mert a kerámiaanyagban azok a típusok fordulnak elő, melyek Bónis Éva monográfiájából mindnyájunk előtt ismeretesek.² A szerző megállapítja, hogy a hegyről igen kevés fémlelet került elő, s ezt a körülményt azzal magyarázza, hogy a római foglalás után a lakosságnak volt ideje értékesebb tárgyait összeszedni, s az erődítményt elhagyva, azokat síksági telepeire magával vinni.³

1985–86-ban hitelesíteni kívántuk azt a Nagy Lajos által említett sziklafalat⁴, mely a Citadellától D-re, állítólag 140 m távolságban helyezkedett el. Minthogy erről a falról közelebbi helymeghatározással nem rendelkezünk, úgy gondoltuk, hogy a 16. sz. háznál megfigyelt, s bizonytalan korúnak meghatározott⁵ sziklafalat hitelesítjük. Itt azonban terepakadályok miatt nem tudtunk dolgozni, ezért attól K-re nyitottuk meg kutatóárkunkat, az igen meredek lejtő két sétaút közé eső szakaszán. (Ld. 1. kép „B”). A felső, kevert réteg alatt 1 m mélységben egy leégett LT D korú ház padlószintjét találtuk meg. A 30 cm vastag égési réteg átvégzéséből került elő egy töredékes két darabból álló bronz öntőforma, mely 3 cm átmérőjű karika öntésére alkalmas. (Ltsz.: 87.1.48.a–b, mérete: 5 × 4,3 cm) (2. kép 6.; 3. kép 1–2.) Az öntőminta analógiája a szalacscai telepről ismert.

A padlószint alatt újabb későkelta kori, s szintén leégett ház maradványai kerültek elő. E ház nyugati, agyagból való zárófalát sikerült megtalálnunk, valamint a tetőszerkezet tartására szolgáló két cölöplyukat is. A ház közepén kétosztatú ún. békásmegyéri típusú kemence vastagon átégett maradványát tártuk fel. E korábbi ház padlószintjéről került elő egy nyitott, bronz karperrec, jellegzetes későkelta típus.⁷ A darab leltári száma: 88.1.270, átmérője: 6–6,5 cm. (2. kép 1.; 4. kép 1.) A kemence közeléből egy kis darab grafitmaradvány is felszínre került. Már Bónis Éva feltételezte, hogy kisebb

fémműves iparra meglétével számolhatunk a gellérthegy-tabáni településen⁸, mindenesetre a „B”-házból előkerült öntőminta ezt a feltevést látszik igazolni. Megtaláltuk azt a bizonytalan korú falat is, amely a közeli 16. sz. házban, K–NY-i irányban haladt, s folytatásaként irányban itt is előkerült. Ez az eredeti sziklára, kisebb kövekből rakott, agyaggal megtapasztott, mintegy 60 cm széles fal volt, nem az oppidum fala, inkább a házak építésekor készített terasz támfalául szolgált.

A hegy déli, patkó alakú platóján az oppidum sziklából rakott erőd falának egy szakaszát tártuk fel.¹ A fal belső oldala mellől került elő egy töredékes bronzfibula (2. kép 5; 4. kép 2.) Ltsz.: 87.1.51, H. 4 cm. Az egygombos, erősprofilú fibulák típusához tartozik⁹, helyi kelta alapokból kialakult korarómai fibula. Analógiája Aquincumból is ismeretes,¹⁰ igaz, annál a darabnál a tütartót 3 lyukkal törték át, az itteni darabon viszont 2 lyuk látható.

Ugyancsak a déli erőd fal közeléből való egy 8,5 cm átmérőjű vas karika, nyitott, rongált állapotú, Ltsz.: 87.1.49. (2. kép, 2; 5. kép, 1.), talán lószerszámhoz tartozó alkatrész volt, mint a jutasi és kupinovi darabok.¹¹

A hegy északi oldalán, a három periódusú földsánc övezte részen belül, szegényes, az erődítmény falához simuló házmaradványokat találtunk. (1. kép, „A” és „C” ház.) A „C”-vel jelölt objektum lekerekített sarkú, téglalap alaprajzú ház volt, tűzhellyel. Agyagpadlójáról 2 db vasból készített, nyéltüskés felerősítésű vésőszerű szerszám került elő. (2. kép 8.; 5. kép 2.) Leltári számuk: 88.1.263.a–b; h. 4,5 ill. 4 cm. Rendeltetésüket illetően famegmunkáló szerszámra gondolunk, magyarországi analógiáját nem ismerjük.

Az oppidum belsőből, szórványként egy tipikus későkelta bronz lánc töredéke is előkerült (2. kép 7.), valamint néhány bronz tű (2. kép 3 és 4.), azonkívül sok olyan töredékes, szinte amorf vasdarab, melynek rendeltetését meghatározni nem tudjuk.

A további évek során folytatjuk az oppidum eddig még ismeretlen részeinek kutatását, s reméljük, hogy a topográfiai ismereteink mellett, leletanyagunk, így a fémanyag is, számban és jelentőségben növekedni fog.

Rövidítések

AAH	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae.
AH	Archaeologica Hungarica
B. Bónis 1969.	É. B. Bónis: Die späteltische Siedlung Gellérthegy-Tabán in Budapest. AHg XLVII.1969.
BpTört	Budapest Története

DissPann
Hunyady 1944.

Patek 1942.

Dissertationes Pannonicae
Hunyady I.: Kelták a Kárpátmedencében. DissPann Ser .II .No. 18. 1944. I–II.
Patek E.: A pannoniai fibulátípusok elterjedése és eredete. DissPann Ser .II .No. 19. 1942.

Jegyzet

1. Gy. Nováki—M. Pető: Neuere Forschungen im spätkeltischen Oppidum auf dem Gellértberg in Budapest. AAH 40. 1988. 83–99.
2. B.Bónis 1969.
3. B.Bónis 1969. 194.
4. Nagy L.: Az eraviszkusz-kultúra emlékei Budapest környékén. BpTört I. 1942. 239.
5. B.Bónis 1969.135. 56. j.
6. Hunyady 1944. I. XXII. t.
7. Hunyady 1944 .II. XXVII. t. 4., XXIX. t. 2.
8. B.Bónis 1969. 197.
9. Kovrig I.: A császárkori fibulák fő formái Pannoniában. DissPann Ser. II. no .4. 1937. V. t. 40–VII. t. 71. Patek 1942. 21. IV. t. 9–10.
10. Patek 1942. IV. t. 10.
11. Hunyady 1942. II. LIII. t. 4–6.

MÁRIA PETŐ

NEUERE METALLFUNDE VOM GEBIET DES OPPIDUMS AM GELLÉRT-BERG AUS DER SPÄTEN EISENZEIT

Es ist uns gelungen das schon seit 1981 fortlaufend erforschte Festungssystem (Erdschanzen und Felsenwand) des spätkeltischen Oppidum am Gellért-Berg an mehreren Abschnitten zu erschliessen. Die Sammlung unseres Museums konnte neben dem im Fundmaterial befindlichen typischen LT D Keramikmaterial, auch um einige wertvolle Metallfunde bereichert werden. Im sog. „B“-Haus kam eine Gussform aus Bronze ans Tageslicht, eine ähnliche ist uns vom Fundort in Szalacska aus der gleichen Zeit bekannt. Die Gussform, das an derselben Stelle zum Vorschein

gekommene Graphitstück, die Gegenwart eines Ofens, lässt uns darauf folgern, dass hier eine Metallwerkstatt gewesen sein dürfte, doch können genauere Angaben nur die weiteren Forschungen liefern.

Die dargestellten Gegenstände: Armband aus Bronze, Kettenfragment, Eisenring, Meissel, sind typische spätkeltische Erzeugnisse. Das Fivelfragment aus Bronze hingegen, kann auf die frühe römische Text datiert werden, was auf eine gewisse Kontinuität des Lebens am Gellért-Berg in der Römerzeit hinweist.

Abbildungen

- Abb. 1. Stereotopographischer Grabungsgrundriss vom Gellért-Berg.
Abb. 2. Metallfunde aus der Siedlung am Gellért-Berg.
Abb. 3. 1–2. Bronzegussform aus dem „B“-Haus.
Abb. 4. 1: Bronzenes Armband aus der LT-D Zeit;
2: Bronzefibel (aus der frühen Römerzeit).

- Abb. 5. 1: Eisenreifen, Teil eines Pferdegeschirrs (?); 2: Eiserne Meissel aus dem „C“-Haus.

Zeichnungen: Abb. 1. Éva Vándor, Abb. 2. Éva Málik; Foto: Abb. 3. Ilona Molnár, Abb. 4–5. Péter Komjáthy.

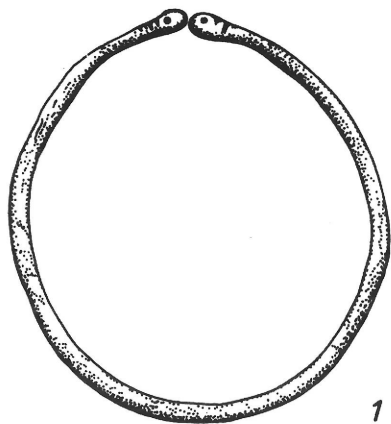
Képjegyzék

1. kép. Szintvonalas ásatási alaprajz a Gellérthegyről
2. kép. Fémleletek a gellérthegyi településről
3. kép. Bronz öntőforma a „B” házból
4.. kép. 1. Bronz karperec, LT-D korú; 2. Bronz fibula (korarómai korú)

5. kép. 1. Vas karika, lószerszám(?) rész; 2. Vas vésők a „C” házból

1. kép Vándor Andrásné, 2. kép Málik Éva munkája; 3. kép Molnár Ilona felvétele, 4–5. kép Komjáthy Péter felvétele.

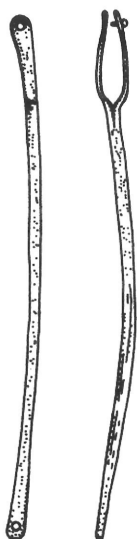
1

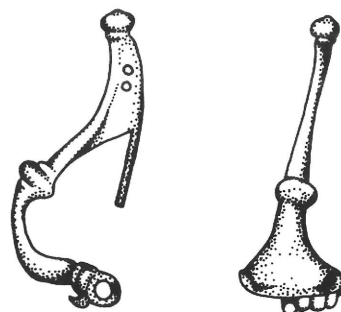
2

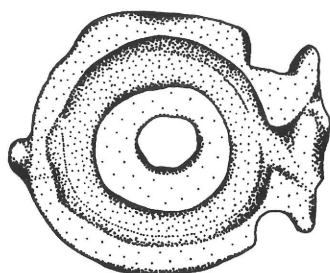
3

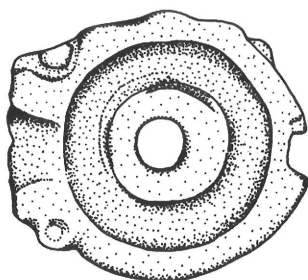
4

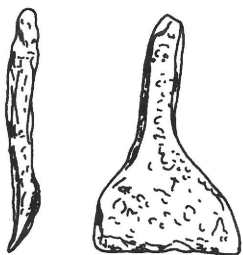
5

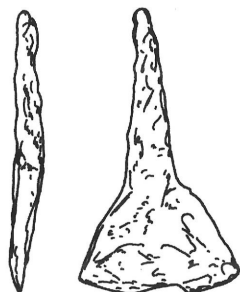
6

7

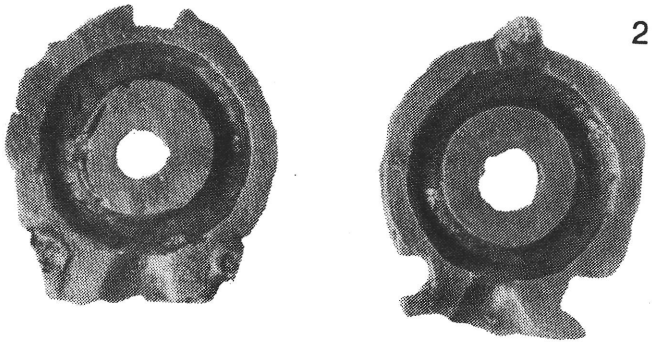
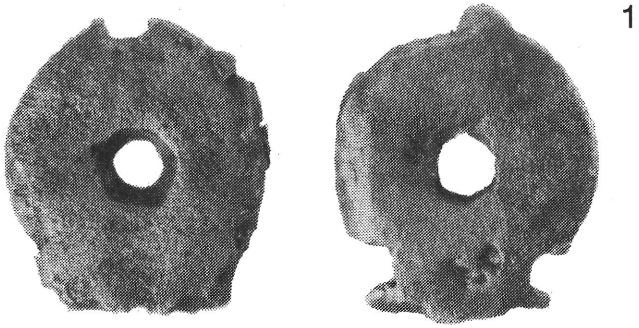

8

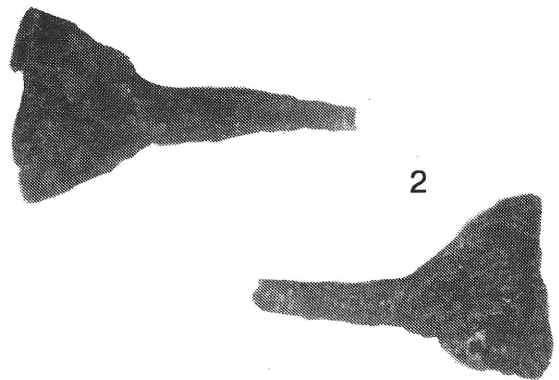
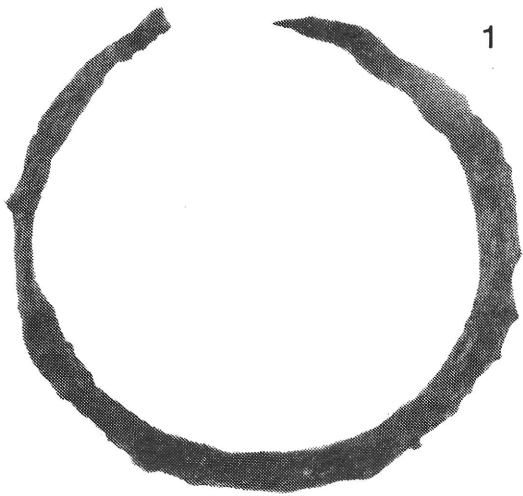
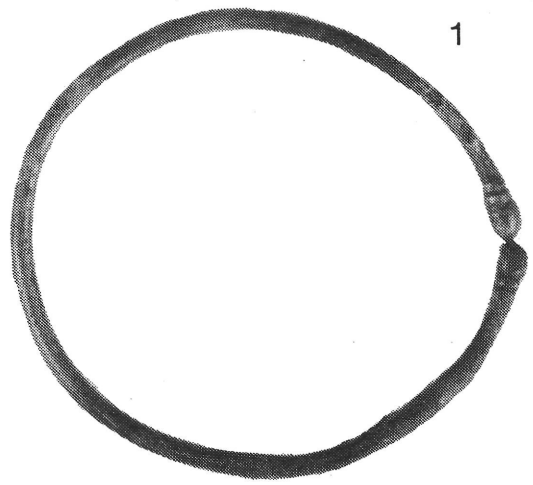

0 5 cm

2

3

5

VERSES SZARKOFÁG MUMIFIKÁLT TEMETKEZÉssel A BÉCSI-ÚTI SÍRMEZŐBŐL

1983 márciusában a Bp. III. ker. Margit kórház bővítése során a B épület alapozási gödrében leletmentést végeztünk. E munka csupán kisebb része volt a Bécsi úti korszerűsítési építkezéseket megelőző (1978, 79), majd az azzal párhuzamosan folytatott leletmentéseknek (1980, 83, 85 és 88), melyek eredményeként csaknem 400 vegyes rítusú (hamvasztásos és csontvázas), jobbára bolygatatlan temetkezést sikerült a zord körülményekhez képest hitelesen dokumentálnunk. Bár e szám a temetkezések eredeti mennyiségéhez képest viszonylag csekély, mégis biztosra vehetjük, hogy Aquincum katonavárosának e nyugati temetője mind térben (a Bécsi út 78. sz. telektől – jelen ismereteink szerint – a 269. sz. telekig, mintegy 2,5 km hosszúságban), mind pedig időben (i. sz. 1. század végétől a 4. század végéig) a legkiterjedtebb és folyamatosan használt sírmezőnek tekinthető. A Bécsi út É-i szakaszán (a Vörösvári út – Farkastorki út kereszteződésénél) feltárt sírparcella 181 birituális temetkezése és viszonylag bőséges mellékletanyaga már nyomdakész állapotban kiadásra vár. A Bécsi út D-i szakaszán levő sírkertek – belértve a II. világháború előtt végzett feltárások közöletlen, vagy csak kis részben publikált anyagát is – feldolgozása folyamatban van. Jelen közleményünk tárgyát képező szarkofág-temetkezés ez utóbbi kötetben is szerepel majd, értelemszerűen nem ennyire részletesen, sőt csaknem érintőleg. Alaposabb leírását és elemzését itt és most az aquincumi temetőkben eddig oly csekély számban előforduló mumifikált temetkezés és a szarkofágra vésett – hasonlóképpen nem túlságosan gyakran alkalmazott – verses felirat indokolja. A Margit kórház B épületének alapozási gödrében 38, túlnyomórészt csontvázas temetkezést sikerült megmentenünk, melyek közül mindössze kettő – egy kisleány és egy fiúcska – feküdt szarkofágban (egyetlen sziklatömbből kifaragott sírláda).

A kislány szarkofágja¹ (26. sz. sír) a jelenlegi – már gyalult – felszín alatt 285 cm mélységben feküdt, ÉK–DNy irányban. A ládát és fedlapját egyazon minőségű sziklából faragták, anyaguk fehér mészkő. A masszív fedél háztető formájú, közepén keskeny gerinccel, erre merőleges vésési nyomokkal, mind a négy sarkán egy-egy kiemelkedő, félgömb alakú akroterionnal. Ezek közül kettő a gépi munka következtében megsérült. A három pár, mélyített, tegulát utánzó mezőt két pár imbrexet (kúpcserepet) formáló, félgömbölyű borda választja el. A bal oldali téglalap alakú mezők gondos, sűrű vésése ferdén jobbra halad, a jobb oldaliaké pedig balra (1. kép). A felirat indítását képező D(is) M(anibus) betűk a kúpcserepet imitáló

bordák oldalán, a sírvers első sora a fedél hosszanti, keskeny oldalán látható. A fedél hossza: 128 cm, szélessége 69–71 cm, vastagsága a tetőgerincnél 25, az ép akroterionoknál 23, a bordáknál 14, egyebütt pedig 6 cm. Két keskenyebbik oldalán 1–1 kör alakú, 1,5 cm mélyen kifaragott csaplyukákban elhelyezett vasalással erősítették a kőládához. A vasalásokat ezután vastagon leólmozták, majd kemény mészhabarccsal fedték be (2. kép 1).

Maga a sírláda teljesen díszítetlen, mindegyik oldalán, egész felületén – a földbe süllyesztett, mintegy 20 cm széles mezőt kivéve – balról jobbra haladó, sűrű, kissé ferde vésőnyomokkal, két keskenyebbik oldalán, a fedéléhez hasonlóan, 2,0 cm mély csaplyukákkal. Belső üregét körben 2–2,5 cm magasra kiemelkedő, a tető minél szorosabb felfekvését elősegítő, helyenként kissé letöredezett, faragott perem hangsúlyozza, mely enyhén lejt a láda belső aljáig. A sírláda külső h: 114 cm, sz: 59 cm, m: 42–44 cm. A belső h: 95 cm, sz: 40 cm, mélys: 30 cm. A kőláda falvastagsága 12, fenékvastagsága 14 cm, a koponya alatti 13–15 cm széles sávban fejpárnát utánzó, enyhén emelkedő 3–5 cm vastag domborulattal.

A szarkofág bolygatatlan volt. A fedlap gépi erővel történt leemelése után a kőládában egy – a feliraton megjelölt életkornak (4 év és 5 hónap) megfelelő kislány maradványai voltak láthatók, a jobb kar és combcsont kismértékű, É-i irányú elmozdulását a szarkofágba beszivárgó víz okozhatta. A szarkofág gondos lezárásának köszönhetően a maradványokat alig fedte iszap (2. kép 2), felnyitásakor a még mintegy tenyérynyi nagyságú textildarabok világosan kivehetők voltak. Valamennyi csont – eltérően a sírparcella többi csontvázától – sötétvörös, sőt barna elszíneződést mutatott. Szűkebb értelemben vett sírbontást tehát nem végeztünk, csupán a lábknál elhelyezett két üvegcorsó környékén távolítottuk el a 3–4 cm vastag, finom iszapot, mely alatt, egészen a kőláda aljáig terjedően, 2 cm vastagságú famaradványokat találtunk. A szarkofág aljára tehát – minden bizonnyal – deszkalapot helyeztek, s erre fektették a textíliákba többszörösen beburkolt kis holtestet.

A sírhoz tartozó mellékletek² a következők:

1. A szarkofág fedelén, csirke combcsont társaságában *bronz hajtű* (1. kép és 3. kép 1). A tű hegyéből kb. 1 cm hosszú darab a használat során letörhetett, a törési felületét azonban leköszörülték. Meglevő h: 5,0 cm. Nyilvánvalóan a sír lezárása után tették a fedélre, az ételáldozatul szolgáló csirkecombbal együtt.

2. Egyfűlű *üvegcorsó*. Nyakán és vállán tizenháromszorosán rácsavart vékony üvegszál díszítéssel. Szája

részen, füle — mivel kiemeléskor szilánkokra esett szét — teljes mértékben kiegészített.³ Ennélfogva a peremhez csatlakozó ujjtámasz megoldása bizonytalan. Anyaga kissé szennyezett, de még átlátszó, halvány kékeszöld üveg. Mag: 24,0, Szá: 6,0, Tá: 6,2 cm. A formához: Isings, Typ 120b, 4. sz. Goethert-Polaschek, Formentafel C, 124b, szintén 4. sz. (3. kép 2, 4. kép 1).

3. Egyfülű *üvegcorsó*. Előbbihez hasonló, de vastagabb falú és rosszabb minőségű darab, nyakán és vállán nyolcszorosan felcsavart üvegszál díszítéssel. Perem és fül részben kiegészített, de az ujjtámasz illeszkedése eredeti. Lefelé szélesedő szalagfüle négyszereesen bordázott. Anyaga kissé szennyezett, halvány zöldessárga üveg. Mag: 21,5, Szá: 5,8, Tá: 5,2 cm. Fül sz: 2,0–1,0 cm. Isings, Typ 120b, 4. sz., Goethert-Polaschek Formentafel C, 124b, 4. sz. (3. kép 3, 4. kép 2).

4. Borostyán *amulett*. Durván faragott, szív alakú, felfüggesztőjén átfúrás nem látszik. Minthogy a mellkas tájékán nyaklánc jelenlétét bizonyító töredékeket nem találtunk, e tárgy feltehetőleg nem csüngőként, hanem amulettként szolgált a sírban. Erre utal egyébként a szarkofágban való elhelyezése is — funkció kívül. H: 1,2, sz: 0,6 cm (3. kép 4, 4. kép 3).

5. Ezüst *fibulagomb*. Középméretű hagymagombos fibula fejrészéről letörött gomb a csuklós szerkezet kezdeményével, polírozás halvány nyomaival, erősen kopott, használt. A sírban teljességgel funkció nélkül, talán mint játékszer (golyó helyett?) tették a gyermek mellé, vagy esetleg a temetési szertartás során véletlenül esett a szarkofágba. H: 1,0, átm: 0,7 cm (3. kép 5, 4. kép 4). 3. század 2. fele.

6. Ezüstözött bronz Diocletianus *foliis*. Av: jobbra néző császárfej, IMPCDIOCLETIANVSPFAVG, alig kopott. Rv: SACMONVRBAVGGGETCAESSNN $\frac{*}{RP}$, szintén jó állapotban. RIC 105a. Roma 302–303.⁴ Átm: 2,7 cm (3. kép 6).

7. *Varrótű*, vas, kiszélesedő fején 0,4 cm hosszú hurokkal. Hegye törött, meglévő h: 5,7 cm. Jelenléte a sírban magyarázható a leánya jövőbeli, talán már el is kezdett teendőire való utalással, de ugyanakkor feltételezhető, hogy a holttestet beburkoló leplek összevarrására is használhatták⁵ (3. kép 7, 4. kép 5).

8. Vas *stylus*-szerű eszköz, egyik végén hegyes, másikon kissé íveltlen kiszélesedő formájú. H: 12,8, legnagyobb sz: 1,0 cm. Jelenléte a sírban több mint meglepő,⁶ hiszen aligha feltételezhetjük, hogy egy négy és fél éves leánykát az írás tudományára oktattak volna. Valószínűleg e tárgy itt valamilyen egyszerűbb, talán szintén játékkal kapcsolatos funkciót tölthetett be (3. kép 8, 4. kép 6).

Mivel a fentebb leírt mellékletek egyike sem tartozott a kislány ruházatához, valamint a lábfejek könyékén papucsra utaló nyomokat nem észleltünk, bizonyosra vehetjük, hogy Cassia holttestét ruhátlanul burkolták lepleibe. A szarkofág felnyitásakor a váz egészén még nagyméretű textilmaradványok mutatkoztak, színük — a csontokhoz hasonlóan — egységesen vörösbarna volt. Némelyik darab egészen finomszövésűnek tűnt és több rétegből állt — e rétegek szorosan

egymáshoz tapadtak a konzerváláshoz használt gyanta következtében. Kiemelésük során csak a teljesen összeragadt és megkeményedett darabok maradtak viszonylag épen, különösen a koponyát fedő lepel egy része, melyet a homlok- és halántékcsontról sem lehetett leválasztani. A holttestet borító többretegű bandázs alatt szabad szemmel is jól megkülönböztethető, vastagabb, durvább szövésű textil nyomai mutatkoztak — feltehetőleg valamiféle takaró maradványai, mely a szarkofág alján levő 1,5–2,0 cm vastag deszkalapot fedte. Valamennyi felszedhető textíliából Lészko I. restaurátor a helyszínen végzett legszükségesebb és felületi konzerválás után mintákat vett. Szalay Z. (KMI) oldási és égetési próbáinak eredménye röviden a következő:

1. A minta alkoholban lakkszerűen és tökéletesen oldódik.

2. Toluolban részben oldódik, átlátszatlan, fehér csapadék (üledék) maradt.

3. Kloroformban csekély oldódás mutatkozott, nagy mennyiségű, fehér, átlátszatlan üledék maradt.

4. Acetonban csekély rész gyantásan, nagyobb rész fehér üledékkel oldódott.

Égetési próba: hamvadás közben és után erős gyanútaság. A maradék kloroformban tökéletesen, barnás árnyalatban oldódott. Más oldószerben nem volt kimutatható oldódás. Mindez kátrány tartalmú bomlástermékekre vall.

Mindezek alapján valószínű, hogy a legfőbb konzerváló anyag, mellyel a bandázs rétegeit, sőt talán magát a holttestet is átitatták, a fenyőgyanta lehetett. Nátriumklorid kristályokat a sírban nem észleltünk.⁷

A textilmaradványokon Sipos E. (MNM) által 1984-ben végzett mikroszkópos vizsgálat eredménye a következő: A minták alapján háromféle vászonkötésű textil különböztethető meg, ebből kettő nagy valószínűséggel vászon. A középvastag szövésű textil sűrűsége 15/20 cm², a finomszövésűé 30/18, a harmadik a legvastagabb textilmaradvány szövési sűrűsége a konzerváló anyag vastagsága miatt nem számolható meg.

L. Bender Jørgensen (Kopenhága) 1987 márciusában, a már szemmel láthatólag erősen porladófélben levő maradványok valamennyi darabját elektronmikroszkóppal vizsgálta. Megállapítása szerint a Cassiát takaró bandázs hét, különböző szálsűrűségű textíliából készült.⁸ A szálsűrűségi adatok mindenkor négyzetcentiméterenként értendők.

1. A legfinomabb szövésű textilmaradvány 1,5 × 0,7 cm nagyságú darabja, z/? sodratú (a vastag gyantaréteg miatt nem látható). Szálsűrűség: 36/12.

2. Vastagabb, szálas szövésű textildarab, 2,5 × 2,5 cm. S/s sodratú. Szálsűrűség 27/10.

3. Ritkább, szálas szövésű, apró textilmaradványok. S/s sodratúak. Szálsűrűségük 22/12.

4. Vastagabb, vászonkötésű, apró textilmaradványok, s/s sodrattal, szálsűrűség: 19/23.

5. Nagy mennyiségű, kisméretű textildarab, növényi eredetű szálakkal, s/s sodratúak, szálsűrűség: 18/15.

6. Nagy mennyiségű, vastagszövésű, nagyobb szövetmaradvány (a legnagyobb töredék 5 × 3 cm). S/s sodratúak, szálsűrűség 17/19 cm².

7. Számos apró, vastag, szálas szövésű textilmaradvány s/s sodrattal. Szálsűrűség 14/15.

A fentebb ismertetett hét különböző szövésű textilfajtából hat s/s sodratú és csupán egy – a legvékonyabb – mutat z/? – bizonytalan – sodratot. L. Bender Jørgensen Európa–Észak-Afrika és Ázsiára is kiterjedő vizsgálatai alapján a z *sodrat* Ázsia, Afrika és Kelet-Európa területeire jellemző⁹, míg az s *sodratú* textilek – véleménye szerint – Európa nyugati régióiban készültek. E különbség egyaránt kimutatható az antikvitást követő népvándorlás korában, valamint az általa vizsgált korai középkori textilanyagánál is.

Az elmondottakat is figyelembe véve a Bécsi út 134. sz. alatti 26. sír mumifikált temetkezésnek tekinthető, bár a konzerválás folyamata valószínűleg rövid és felületes, az egyiptomi metódustól jelentősen eltérő volt. Nemcsak a szarkofágban, de a környező sírokban sem mutatott semmi arra, hogy az elhunytaknak észak-afrikai kapcsolataik lettek volna – e sírparcella humán csontmaradványain embertani vizsgálat¹⁰ még nem történt.

A Cassia szarkofágban feltárt mellékletek, főként a Diocletianus follis alapján – melyet ezúttal bizvást tekinthetünk kurrens pénzermének – a temetkezést az i. sz. 4. évszázad első évtizedére – még szűkebben a 302–303. évekre keltezzük.

A szarkofágra vésett latin nyelvű sírvers elemzését és értékelését a következőkben Németh Margit adja.

A felirat, eltekintve a kő bizonyos fokú felületi károsodásától, elég jól olvasható.¹¹ A *D M* formulát a fedél két középső bordájának az elejére, a versfelirat első sorát a fedél peremére vésték. A felirat folytatása keretelés nélkül került a láda előlapjára, a sorok a kő mindkét széléig kifutnak. A 7 soros felirat a következő: (5–6. kép)

D(is) M(anibus) /

Hic iacet ecce vides pupa sine fine decoris,

qu(a)e mihi / tam subito rapta est neque adhuc credere possi. /

Non ego tam modica potui maculare parentem.

Cassia sum vocita. Iacet sub saxo reclusa.

*III annos vixi et menses V. Tu quidem quem recitas
ablatus pietate parentis, quisquis es vale.*

A sírvers sorai nem mindig esnek egybe pontosan a verssorokkal. A felirat betűi és sorai meglehetősen egyenetlenül faragottak. A szövegben számos ligatúra van, sőt a 6. sorban két különálló szót is ligatúrával kapcsolnak össze. A szövegben levő ligatúrák: 2. sor: *ET, ID, NE* (kétszer), *DE*; 3. sor: *IT, VE*; 4. sor: *MA*; 5. sor: *NTE, IT, ET, RE, CL*; 6. sor: *AN, ET, ME, ID, VE, MR*; 7. sor: *IT, VS, PI, ET* (kétszer), *RE, NTI*.

A négyéves korában meghalt kislány emlékére készült verses sírfelirat igénytelenebb, mint a három legismertebb aquincumi sírvers, akár költői formáját, akár tartalmi felépítését tekintve.¹² A felirat második-harmadik, vagyis a vers első két sora, amely a szülő, minden bizonnyal az anya nevében szól az elhunyt gyermekről, olyan kifejezésekből tevődik össze, amelyek közhelyszámba mennek a metrikus sírfeliratok körében: *hic iacet, ecce vides, subito rapta*. Egyedül a kislány *pupa* megjelölése kevésbé gyakori. Harmadik

sorában a vers az elhunytat szólaltatja meg: *non ego tam modica potui maculare parentem* – még a legkisebb mértékben sem tudtam megbántani a szülőmet –, a *maculare* ige átvitt értelmű jelentésével, megbánt, megsért, szégyent hoz értelmezéssel.¹³ Ez a meglehetősen szokatlan megfogalmazás a halott dicséretéhez tartozik, egyben rövid életére való utalás is. A negyedik sorban a halott megnevezi magát: *Cassia sum vocita*, a vulgáris latinra jellemzően képzett praesens perfectum passivi alakkal.¹⁴ Ugyanennek a sornak a második felében a vers az egyes szám első személyről a harmadik személyre vált vissza, amikor közli, hogy az elhunyt *iacet sub saxo reclusa*. Az 5–6. verssorban újból az elhunyt kislány „szólal meg”, megadva életkorát, majd, a hasonló sírfeliratok végén gyakori fordulattal az olvasót szólítja meg: *Tu quidem quem recitas – ablatus pietate parentis – quisquis es vale*. Te pedig, aki ezt olvasod, ... bárki is vagy, élj boldogul! A mondat középső része – *ablatus pietate parentis* – olyan személyre utal, akit, hasonlóképpen, mint a halottat, elragadtak, megfosztottak a szülő szerető gondoskodásától. Ebben az összefüggésben ez a sírvers olvasójára vonatkozik: Te pedig, aki ezt olvasod, ha te is megfosztva vagy a szerető szülői gondoskodástól, bárki is vagy, élj boldogan! A befejező mondatnak ebben a meglehetősen szokatlan összetételében, noha gyakori kifejezésekből áll, feltétlenül az egyénítésre, eredetiségre való törekvést kell látnunk. Az 5. verssor második felében a vonatkozó névmásnak a késői vulgáris latinban előforduló használata figyelhető meg: *qui hunc (versum) helyett quem áll*.¹⁵

Ha megvizsgáljuk, milyen gyakorisággal fordulnak elő feliratunk egyes szavai vagy kifejezései a metrikus sírfeliratokon, a Carmina Latina Epigraphicához készült konkordanciát alapul véve, a következőket állapíthatjuk meg. A leggyakoribb szavak a *pietas, raptus, -a, decus*, 160 és 70 közötti előfordulással.¹⁶ Ezeket a *subito, hic iacet, vale, ecce, tam* és az *aufero* ige különböző alakjai követik 52–42 közötti előfordulással.¹⁷ A *sine fine* kifejezés 24-szer, a *saxum* szó sír, sírkő értelemben használva 18 esetben mutatható ki.¹⁸ Ritkán vagy más értelemben használt szavak közé sorolhatók a *credere, recludere* valamint a *maculare* igék. A *recitare* ige egyáltalán nem fordul elő a Carmina Latina Epigraphica antológiában. A *neque adhuc credere possi* szövegrész és a *maculare parentem* kilfejezés kivételével a vers egyéb fordulatai, szóhasználata a hasonló feliratok leggyakoribb építőelemeiből áll össze.

A vers felépítése rendkívül egyszerű: a halott bemutatása, dicsérete; az anyának a gyermek elvesztése fölötti fájdalma; az elhunyt rövid élete, végül az olvasó üdvözlése, az elhunyt és édesanyja közötti dialógus formájában.

Nem kétséges, hogy esetünkben nem kell a megrendelő által kiválasztott mintakölteményt feltételezni, hanem olyan, a megrendelő kívánsága és az általa megadott adatok alapján készült sírverssel van dolgunk, amelyet egyrészt a gyakran használt fordulatokból, másrészt az adott alkalomra fogalmazott szövegrészekből állítottak össze. Noha a szöveg híján van bármiféle magasabb költőiségnek vagy filozófiai tartalom-

nak – az utóbbira nyilván nem is volt igénye a megrendelőnek – mégis megfigyelhető az egyéni megfogalmazásra és az eredetiségre való törekvés. Erre utalnak az olyan kevésbé gyakori kifejezések mint a *maculare parentem* vagy az *ablatus pietate parentis* szokatlan környezetben való használata és maga a dialógusforma is. Bár ez a forma nem ritka, ebben a feliratban mégsem mondható sikerültnek, sőt olykor zavarólag is hat. Metrikailag sem korrekt: a hexameternek szánt sorok közül a második verssor 7, az ötödik pedig 7 és fél verslábból áll. A felirat megrendelőjére vagy a sír

keletkezési idejére az egyedül ismert *Cassia* névből nem lehet következtetni, annyi azonban elmondható, hogy ez a név cognomenként a 3. század közepétől fordul elő gyakrabban.¹⁹ Mind a késői vulgáris szóalakkok, mind a kófaragói munka – a keret nélküli felirat, a betű- és ligatúraformák – a legismertebb aquincumi sírversekénél későbbi keletkezési időre, a 3–4. század fordulójára utalnak.²⁰ A sírfelirat értékét és jelentőségét, gyengeségei ellenére éppen az adja meg, hogy még ebben a késői időszakban is volt igény verses felíratra s azt még ki is tudták elégtíteni.

Rövidítések

AAH	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest	<i>Hajnal</i> 1965	<i>L. Hajnal</i> : Textiles from the graves of Late Roman Brigetio. AAnt 13 (1965) 259–266
AAnt	Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest	<i>Isings</i> 1957	<i>C. Isings</i> : Roman Glass from Dated Finds. Groningen–Djakarta 1957
AÉ	Archaeologiai Értesítő, Budapest	JÖAI	Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts, Wien
AnÉp	L'Année Épigraphique, Paris	KMI	Központi Múzeumi Igazgatóság
BTM	Budapesti Történeti Múzeum	<i>Kolosovskaja</i> 1972	<i>J. K. Kolosovskaja</i> : Latinskije stihotvornije epigrafii iz Pannonii, in: Anticnost i sovremenost. K 80-letiju F. A. Petrovskogo. Moskva, 1972
CE	Carmina Latina Epigraphica, ed. F. Bücheler-Lommatzsch, Leipzig 1895–1926	<i>Kuntić-Makvič</i> :	<i>Kuntić-Makvič</i> : Carmina epigraphica Latina Pannoniae inferioris. Latina e Graeca 7 (1976) 54
CIL	Corpus Inscriptionum Latinarum	MNM	Magyar Nemzeti Múzeum
<i>Cholodniak</i> 1904	<i>J. Cholodniak</i> : Carmina sepulcralia Latina epigraphica, Petropoli 1904	<i>Nagy</i> 1935	<i>Nagy L.</i> : Aquincumi múmia-temetkezések. DissPann I, 4. Budapest, 1935
DissPann	Dissertationes Pannonicae, Budapest	<i>Pikhaus</i> 1978	<i>D. Pikhaus</i> : Levensbeschouwing en milieu in de latijnse metrische inscripties. Bruxelles, 1978
<i>Goethert-Polaschek</i> 1977	<i>K. Goethert-Polaschek</i> : Katalog der römischen Gläser des Rheinischen Landesmuseum Trier. Trierer Grabungen und Forschungen IX. Mainz 1977.	<i>Póczy</i> 1964	<i>Póczy K.</i> : Újabb aquincumi múmiasír. AÉ 91 (1964) 176–191
FA	Folia Archaeologica, Budapest	RhM	Rheinisches Museum
<i>Hajnal</i> 1964	<i>Hajnal L.</i> : Az újabb aquincumi múmiasír textilanyagának vizsgálata. AÉ 91 (1964) 192–3.		

Jegyzet

1. Aquincum, Kőleltár, ltsz: 85.9.30. Jelenleg a Margit kórház C épületének belső, udvar felőli bejáratánál van kiállítva a másik, ugyancsak innen származó, de felirat nélküli szarkofággal együtt.
2. BTM Ró gyűjtemény. Leltározatlan, mivel a sírparcella egyéb anyagának restaurálása még nem fejeződött be.
3. Pusztai O. restaurátor munkája a sírban levő másik, épebben megmaradt korszól alapján.
4. B. Sey Katalin meghatározása.
5. *Nagy* 1935, 16.
6. *S. Martin-Kilcher*: Das römische Gräberfeld von Courroux im Berner-Jura. Basler Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte 2. 1976, 69 old. irodalommal. Pannoniára vonatkozólag összefoglalóan: *I. Bilkei*: Römische Schreibgeräte aus Pannonien. Alba Regia 18 (1980) 61–90.
7. *Póczy* 1964, 185. és 17. kép.
8. *Nagy* 1935, 33. *Hellendonner F.* szerint a táborhegyi múmia „pólyázására körülbelül 6 féle szövetet használtak”. *Hajnal* 1964, 192. A Jablonkai úti múmia-bandázsánál öt réteget különböztetett meg.
9. *Hajnal* 1965, 261 skk. A vizsgált textilmaradványok többségükben z sodratúak.
10. A Bécsi úti temető különböző parcelláiban feltárt hamvasztásos és csontvázas sírok embertani anya-

- gának meghatározását Kiszely I. és Juhász E. folyamatosan végzi.
11. Itt köszönöm meg az ásatónak a felirat publikálásának átengedését.
 12. *Aelia Sabina* sírfelirata CIL III 10501 = CE 489 = Cholodniak 1904, 35; Nagy L.: Budapest Története I. (Budapest 1942) 556–557; J. K. Kolosovskaja 1972, 356; B. Kuntić-Makvič: 1976, 54; Adamik T.: *Aelia Sabina vale* (CE 489), AÉ 105 (1978) 184–188; AnÉp 1979, 470. A *Daru utcai szarkofág* felirata: Nagy L.: Szír és kisázsiai vonatkozású emlékek a Duna középfolyása mentén, AÉ 52 (1939) 119; Révay J.: *Lupus*, az aquincumi költő, AÉ (1943) 144–146; AnÉp 1947, 31; R. Egger: *Epikureische Nachklänge aus Aquincum*, JOAI 39 (1952) 145; AnÉp 1953, 125; Szilágyi J.: *Aquincum*. Budapest, 1956 78, 148, 362 j.; W. Schmid: *Contritio et ultima linea rerum in neuen epikureischen Texten*, RhM 100 (1957) 315–327; W. Seelbach: *Zu lateinischen Dichtern Catull c. 4; Horaz c. I. 28, Lupus von Aquincum*, RhM 106 (1963) 350; J. K. Kolosovskaja 1972, 354; Adamik T.: *Megjegyzések a Daru utcai sírvershez*, AÉ 103 (1976) 203; AnÉp 1977, 634; Kuntić-Makvič 1976 57; D. Pikhhaus 1978, 175; P. Cugusi: *Aspetti letterari dei Carmina Latina Epigraphica*, Bologna 1985, 37–46. A *szentendrei szarkofágról Soproni S.*: *Római sírvers Szentendréről*, FA 14 (1962) 51–56; AnÉp 1965, 165; Szilágyi J. Gy.: *Megjegyzések az új szentendrei verses feliratról*, AÉ 90 (1963) 189. A *Kiscelli utcai szarkofág* felirata: J. Szilágyi: *De duabus inscriptionibus Aquinci nuper repertis*, AAnt 1 (1951) 193; AnÉp 1952, 1; Pikhhaus 1978, 68; T. Adamik: *Some Remarks on a verse epitaph from Aquincum: Problemes d'histoire et de culture antique*. Actes de la XIV conférence internationale Eirene. Jerevan 1979, 405–413.
 13. *Theaurus linguae latinae: dehonestare*
 14. CIL II 4514, 31. vö.: CE 407
 15. J. Herman: *Le latin vulgaire*, Paris 1967. M. Leumann–J. B. Hofmann–A. Szantyr: *Lateinische Grammatik* (München 1977), II. 57 § 308/e.
 16. *Concordanze dei Carmina Latina Epigraphica*. A cura di Pasqua Colafrancesco e Matteo Massaro. Con la collab. di Maria Lisa Ricci. Bari 1986. *Pietas* 160-szor, *raptus, -a* 110-szer, *decus* 70-szer fordul elő.
 17. *Subito*: 52 előfordulás (*subito/cito raptus, -a* 216-szor fordul elő, pl. CE 1336: *heu mihi quam subito funere rapta iaces*, CE 1065: *quid mihi tam subito Maximus eripitur*, CE 1402: *quem mihi tam subito mors properata tulit*). *Hic iacet* 50-szer, *ecce* 46-szor, *aufero-abstulit* 31-szer, *aufert* 6-szor, *ablatus* 5-ször fordul elő.
 18. *Crederere*: 8 előfordulás (az ige egyéb alakjai 72-szer), *maculare* 3-szor, *recludere* 2-szer fordul elő.
 19. L. Barkóczy: *The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian*, AAH 16 (1964) 308. Mint gentilicium 8 esetben, mint cognomen 6-szor mutatható ki. A. Mócsy: *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen* (Budapest, 1959) 153, 168: mint gentilicium 16-szor, mint cognomen csak 2-szer mutatható ki.
 20. CIL III 3551, 10531, 13374, 15159–160.E helyen mondok köszönetet Alföldy Géza professzornak a felirattal kapcsolatos tanácsaiért.

MARGIT NÉMETH–JUDIT TOPÁL

BESCHRIFTETER SARKOPHAG MIT MUMIFIZIERTER BESTATTUNG VOM GRÄBERFELD AN DER BÉCSI-STRASSE

Im März 1983 führten wir im III. Bezirk von Budapest, parallel zur Erweiterung des Margit-Krankenhauses, eine Fundrettung durch, wobei es uns gelungen ist im westlichen Gräberfeld der Militärstadt von Aquincum weitere 38 birituelle Bestattungen zu retten und zu dokumentieren. Das 26. Grab publizieren wir vor Gesamtveröffentlichung des ganzen Gräbermaterials, weil sich im Sarkophag die mumifizierte Überreste eines Mädchens befanden, von dem sich dessen Eltern mit einem in die Steinwand gemeißelten Grabvers verabschiedeten.

Der Sarkophag, dessen Deckel ein Hausdach imitiert, ist schmucklos. Die Bestattung war unberührt. Das viereinhalb Jahre alte Mädchen namens Cassia war mit folgenden Beigaben versehen: 1. Haarnadel aus Bronze und Hühnerknochen am Deckel des Sarkophags. 2–3. Zwei Krüge mit je einem Henkel und mit Glasfäden verziert. 4. Ein Amulett aus Bernstein. 5. Abgebrochener Knopf einer Zwiebelknopffi-

bel, hier vermutlich als Spielzeug. 6. Ein versilberter Diocletianus – follis. 7. Eine eiserne Nähnadel. 8. Ein eiserner Stilus, der in diesem Grab vermutlich als Spielzeug diente.

Am Boden des Sarkophags befand sich ein 1,5–2 cm dickes Holzbrett, auf das eine dickgewebte Decke, vermutlich aus Schafwolle gelegt war. Auf diese wurde die in Textilien, die mit Tannenharz reichlich durchtränkt waren, gehüllte Leiche gebettet. Die Bandage bestand aus sieben unterschiedlich gewebten Decken, von diesen weist nur eine die ungewisse Drehung z/? auf, während die übrigen eine Drehung s/s haben.

Die Bestattung datieren wir – vor allem in Berücksichtigung der damals als kurrent geltenden Münze (Diocletianus follis) auf das erste Jahrzehnt des 4. Jahrhunderts n. Chr.; noch genauer auf die Jahre 302–303.

Die vierzeilige Inschrift des Sarkophags lautet folgendermaßen (Abb. 5–6):

*D(is) M(anibus) /
Hic iacet ecce vides pupa sine fine decoris,
qu(a)e mihi / tam subito rapta est neque adhuc cre-
dere possi.) /*

Non ego tam modica potui maculare parentem.

Cassia sum vocita. Iacet sub saxo reclusa.

*III annos vixi et menses V. Tu quidem quem recitas
ablatus pietate parentis, quisquis es vale.*

Der Aufbau des Verses ist außerordentlich einfach: Vorstellung, Belobung der Verstorbenen, der Schmerz der Mutter wegen Verlustes ihres Kindes; kurzer Lebenslauf des verstorbenen Mädchens, schließlich Gruß an den Leser des Grabverses, in Form eines Dialogs zwischen dem verstorbenen Kinde und seiner Mutter. Der dem Andenken des vierjährigen Mädchens gewidmete Grabvers ist anspruchloser als die drei bekanntesten metrischen Grabinschriften von Aquincum, sowohl was seine poetische Form, als auch seinen Inhalt betrifft. (12) Vermutlich handelt es sich nicht um ein vom Besteller ausgewähltes Mustergedicht, sondern um einen Grabvers, der gemäß dem Wunsche des Bestellers und aufgrund der von diesem mitgeteilten Angaben gesondert verfasst wurde. So setzt es sich einerseits aus den auf ähnlichen Grabinschriften am häufigsten gebrauchten Wendungen, andererseits aus den für den gegebenen Anlaß verfass-

ten Textteilen zusammen. Obwohl der Vers höheren poetischen Wertes oder philosophischen Inhaltes entbehrt, fällt doch das Bestreben nach einer individuellen Formulierung und Originalität auf. Hierauf weisen solche weniger gebräuchlichen Ausdrücke hin, wie *maculare parentem* (4. Zeile), oder der auf den Leser bezogene Ausdruck *ablatus pietate parentis* (bei der Begrüßung des Lesers, in den letzten anderthalb Zeilen): „Du aber, der dies liest, wenn auch du der liebenden elterlichen Betreuung beraubt wurdest, wer du auch seiest, lebe glücklich!“ Auf ein anspruchvolleres Streben verweist auch die nicht völlig gelungene Dialogform.

Über den Besteller der Inschrift oder die Zeit ihrer Entstehung läßt sich allein aus den bekannten Namen Cassia nichts folgern, wenn auch dieser als Vorname erst im 3. Jh. gebräuchlich wurde. (19) Die im Vers vorkommenden Vulgarismen (5. Zeile: *vocita*; 6–7. Zeilen: *tu quidem quem recitas*) (14–15.), die häufigen Ligaturen im Text und deren Formen sowie die ganze Steinmetzarbeit, d. h. die nicht umrahmte Inschrift wie auch die Buchstabenformen, weisen darauf hin, daß die Inschrift um vieles später entstanden ist, als die bereits erwähnten Grabverse von Aquincum, also frühestens an der Wende vom 3. zum 4. Jh. angesetzt werden kann.

Abbildungen

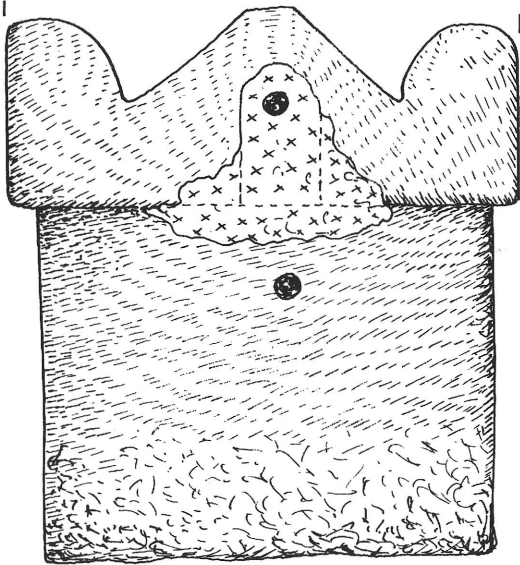
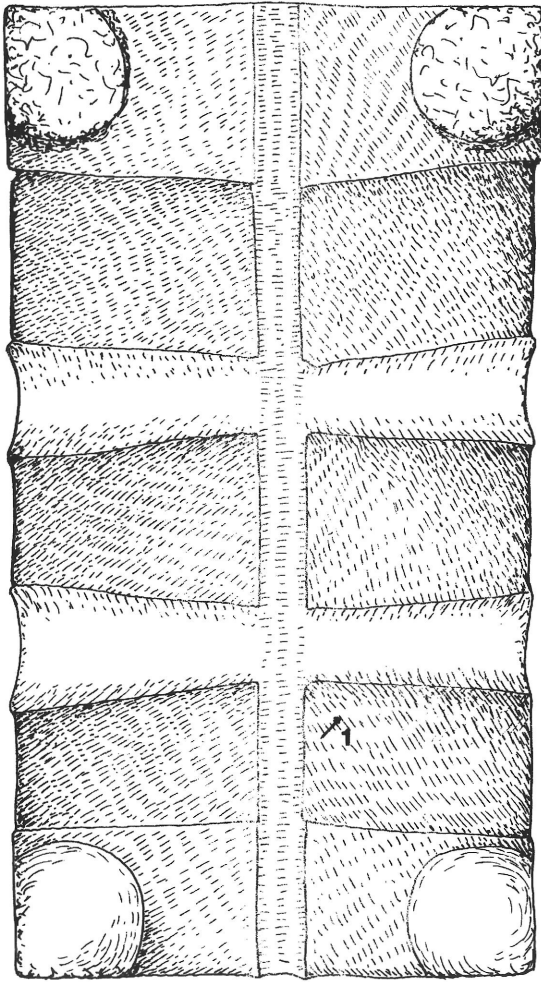
- Abb. 1. Oberansicht und Profilskizzen des Cassia Sarkophags in der Bécsi-Straße.
Abb. 2. Der Cassia Sarkophag (1). Der Sarkophag nach Öffnung (2).
Abb. 3. Beigaben des Sarkophags.

- Abb. 4. Die im Grabe gefundenen Beigaben (1–6). Einige Textilüberreste aus der Mumienbandage, verkleinert (7).
Abb. 5. Die Beschriftung des Sarkophags.
Abb. 6. Die Inschrift des Cassia Sarkophags. Verkleinert.

Képegyzék

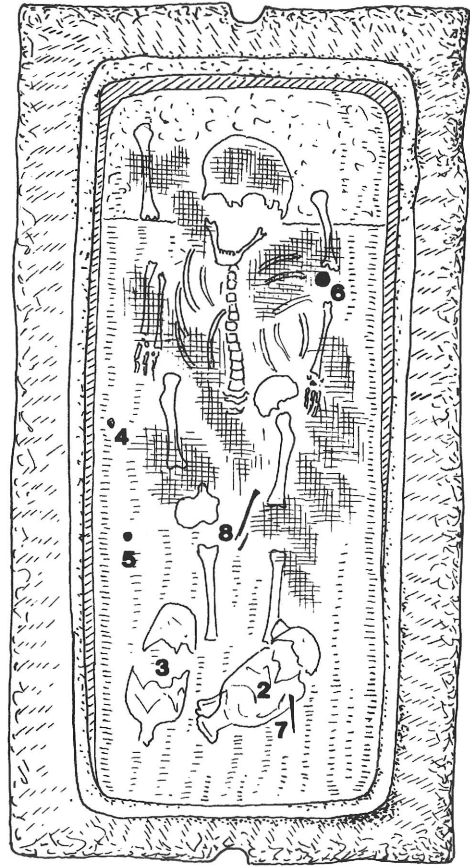
1. kép. A Bécsi úti Cassia szarkofág felülnézeti rajza és metszetei.
2. kép. 1: A Cassia szarkofág; 2: A szarkofág felnyitás után.
3. kép. A szarkofág mellékletei.

4. kép. 1–6: A sírban talált mellékletek; 7: Néhány textilmaradvány a múmia bandázsából. Kicsinyítve.
5. kép. A Cassia szarkofág felirata.
6. kép. A Cassia szarkofág felirata. Kicsinyítve.

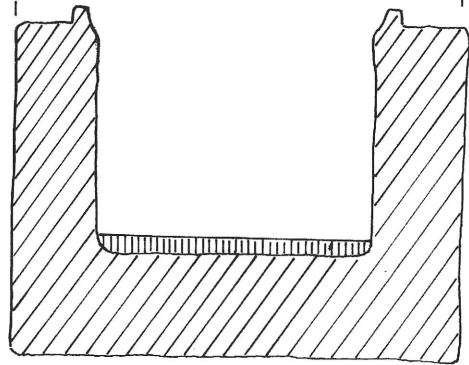

100 cm

50

inscriptio

1

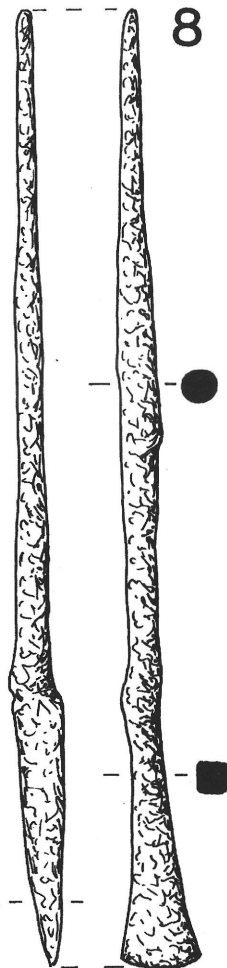
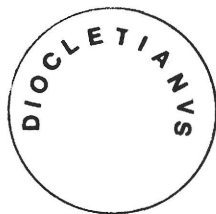
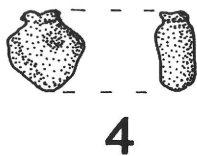
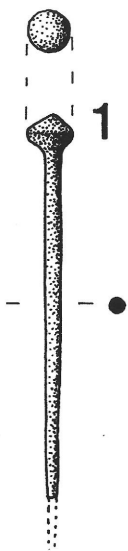
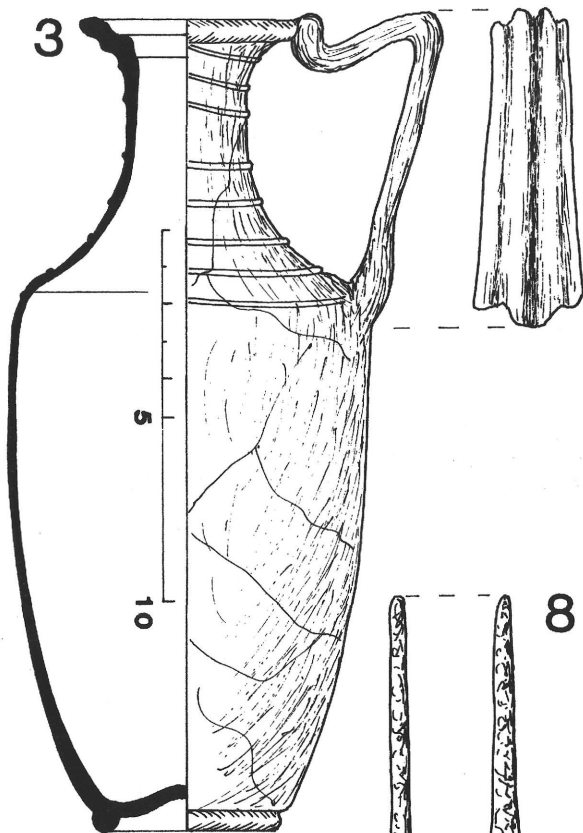
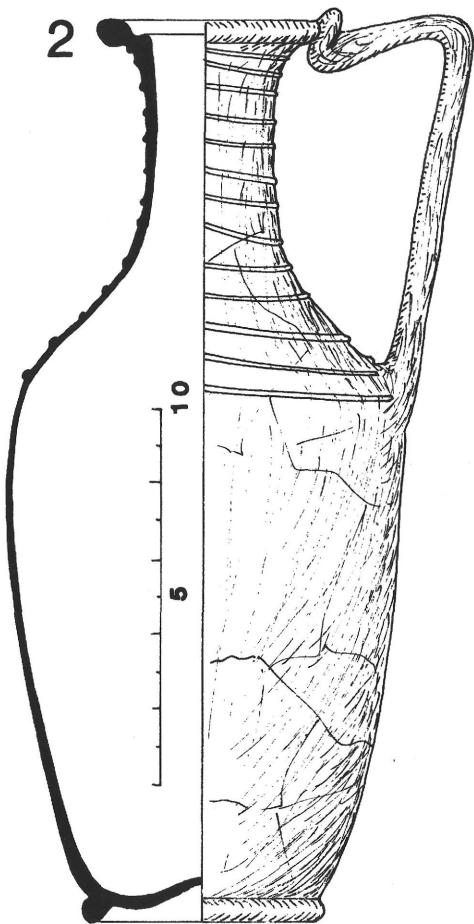
1

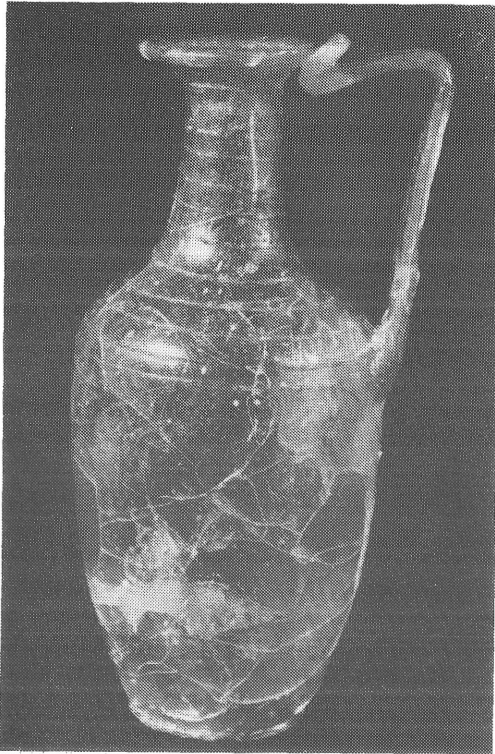

2

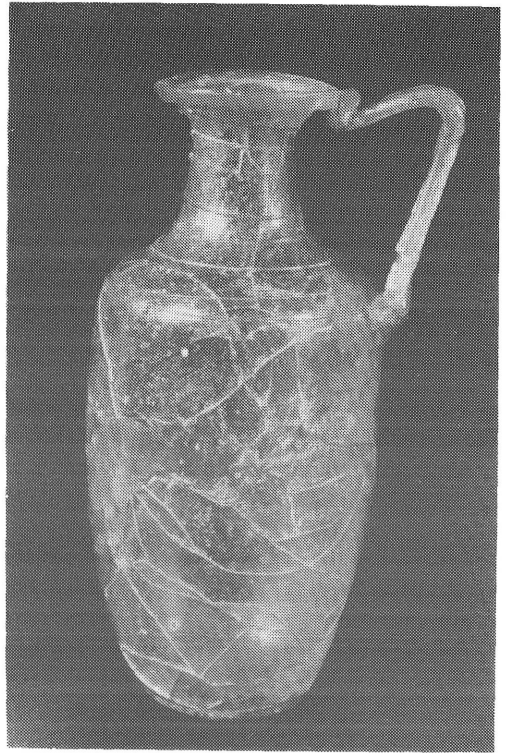

2

1

2

6

3

4

5

7

4

5 25 50 cm

D

M

HIC·IACE·ECCĒ·VBES·PVPA·SINE·FINE·DECORIS·QVE·MIHI

TAM·SVB·TORAP·TAEST·NEQE·AD·HV·G·CREDERE·POSSI
NON·EGO·TAM·MODICA·POTVI·MACVLARE·PARE
NEM·CASSIA·SVM·VOC·TA·I·ACE·SVBS·AX·O·B·C
VSA·IIII·N·VIX·I·E·MENSES·V·TV·QVBEM·QVE·MRE
CT·AS·A·BLATI·PEAE·PARN·S·OMISOISES·VALE

